

Товстюк Л.А.
аспірант,

Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини

ДІЛОВЕ СПІЛКУВАННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛІСТА АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті розкривається сутність ділового спілкування, його вплив на формування особистості майбутнього спеціаліста аграрного виробництва, види позааудиторної діяльності, що сприяють засвоєнню основ професійної етики.

Article deals with essence of business intercourse, its influence on future agrarian specialist personality's development and with extracurricular activities which promote bases of business ethics.

Україна завжди була й залишається аграрною країною, “житницею Європи”, з родючими ґрунтами і сприятливими кліматичними умовами для вирощування різних культур. Кількість населення, що працює у сфері сільського господарства, є найбільшою серед тих, хто займається іншими видами економічної діяльності. Але, незважаючи на це, існує безліч проблем у аграрній сфері, серед яких, крім суто економічних та господарських, усе більш помітне місце посідають проблеми соціального та морально-етичного плану. Часто доводиться чути про безгосподарність, недбалість й невміння ефективно організувати роботу аграрного підприємства, що, на наш погляд, є наслідком недосконалої підготовки спеціаліста вищими аграрними навчальними закладами, які, забезпечуючи студентів необхідними знаннями, приділяють недостатню увагу вихованню морально здорової, відповідальної особистості, здатної до співпраці в колективі. Тому серед важливих завдань вищих аграрних навчальних закладів України є формування у майбутніх фахівців професійної етики: розумного й відповідального ставлення до своєї

професії, морально-етичних принципів аграрної діяльності, готовності до професійного ділового спілкування.

Сучасний етап розвитку проблеми спілкування характеризується комплексними дослідженнями на межі різних галузей психології: філософії та загальної психології (Г.М. Андрєєва, А.А. Бодальов, А.Б. Петровський та їхні учні), загальної психології і психолінгвістики (школа О.О. Леонтьєва), соціальної та педагогічної психології (школа С.В. Кондратьєвої, Т.С. Яценко та ін.), педагогічної психології та педагогіки (А.В. Мудрик та ін.).

Поняття “спілкування” вживається у психологічній літературі в різних значеннях: 1) як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн); 2) як один з різновидів людської діяльності (Б.Г. Ананьєв, В.М. М’ясищев, І.С. Кон, Б.Ф. Ломов, О.В. Скрипченко, О.О. Леонтьєв та ін.); 3) як специфічна, соціальна форма інформаційного зв’язку (А.Д. Урсун, Л. О. Резніков); 4) як взаємодія суб’єктів, стосунки між ними, що мають діалогічний характер (Г.М. Андрєєва, В.С. Соковнін, К.К. Платонов).

Культура та етика спілкування як специфічний вид людської діяльності вивчалися С.Я. Батіщевим, Г.П. Васяновичем, А.Б. Добровичем, В.Ю. Дорошенко, М.С. Каганом, В.А. Кан-Каликом, Л. Кардошем, В. Франклом, К.І. Чорною.

Мета статті – з’ясувати сутність поняття “спілкування” та прослідкувати вплив спілкування на розвиток особистості майбутнього спеціаліста аграрного виробництва; розглянути форми позааудиторної діяльності, що сприяють формуванню основ ділового спілкування.

Спілкування є однією з широко аплікабельних проблем педагогіки, психології, соціології та філософії. Загальновизнано, що спілкування є першою та основною життєвою потребою людини. Воно є необхідною умовою становлення і розвитку людської особистості в тому значенні, що тільки в спілкуванні уможлиблюється усвідомлення людиною власної суті.

Щоб визначити суть та значення спілкування у навчально-виховному процесі, насамперед необхідно з’ясувати загальне значення поняття “спілкування”, його характеристики.

Сучасна філософська думка трактує спілкування у вигляді міжсуб’єктної взаємодії. Виділяють 4 основні рівні спілкування:

1. Рівень маніпулювання. Один суб’єкт розглядає іншого як засіб чи перешкоду по стосовно проекту своєї діяльності.

2. Рівень “рефлексивної гри”. Один суб’єкт у проекті своєї діяльності враховує “контрпроект” іншого суб’єкта, але не визнає за ним самоцінності і прагне до “виграшу”, до реалізації свого проекту і до блокування чужого.

3. Рівень правового спілкування. Суб’єкти визнають право на існування проектів діяльності один одного, намагаються узгодити їх та виробити обов’язкові для сторін, що взаємодіють норми такого узгодження. Вони прагнуть до справедливості, однак детермінація цього прагнення може залишатися зовнішньою.

4. Рівень морального спілкування. Це найвищий рівень суб’єкт-суб’єктних стосунків, на якому суб’єкти внутрішньо приймають загальний проект взаємної діяльності як результат добровільного погодження проектів діяльності один одного [3, с. 84–86].

Однак серед філософів поширеною є й інша думка. Наприклад, М.С. Каган [1] стверджує, що це не рівні спілкування, а динамічний спектр форм переходу до управління людини людиною. Пропонуючи свою класифікацію спілкування, учений поділяє його на: спілкування з реальним партнером, або із справжнім суб’єктом; спілкування з ілюзорним партнером, тобто із суб’єктивованим об’єктом; спілкування з уявним партнером, з квазісуб’єктом; спілкування уявних партнерів, наприклад, художніх персонажів-квазісуб’єктів. Кожен із цих видів спілкування поділяється на певні підвиди. Наприклад, спілкування з реальним партнером може бути міжособистісним, груповим, представницьким, спілкуванням культур. Прикладами спілкування з ілюзорним партнером є спілкування з твариною або з предметом. Спілкування з уявним партнером – це спілкування зі своїм другим “Я”, тобто самоспілкування, а також спілкування з образом відсутньої людини, спілкування з міфологічним чи художнім образом. Автор цієї класифікації не поділяє на структурні підрозділи спілкування уявних партнерів. Запропонована класифікація передає систему спілкування, закономірності побудови якої склалися історично, відображаючи потребу суспільства в максимально широкому використанні закладених у спілкуванні можливостей формування людини, розвитку культури, вдосконалення соціальних відносин.

У загальній структурі спілкування “суб’єкт – суб’єкт” виділяють 4 функціональні ситуації:

1. Мета спілкування знаходиться за межами самої взаємодії суб’єктів. Таке спілкування є способом організації та оптимізації певного виду

предметної діяльності – виробничої, наукової. Матеріальна діяльність предметна, а тому завжди спрямована на створення матеріального продукту, і спілкування допомагає в цьому.

2. Мета спілкування полягає в ньому самому. У сфері духовної діяльності “...люди об’єднуються не лише для спільної діяльності, а й для задоволення потреби у спілкуванні, яке знімає психічну напругу, викликану станом самотності та відокремленості” [5, с. 23]. У цій сфері спілкування відбувається у формі дружніх контактів, головний смисл яких – досягнення духовної спільності людей [5, с. 23].

3. Мета спілкування полягає в залученні партнера до досвіду і цінностей ініціатора спілкування. Прикладом прояву цієї функції є матеріально-практична діяльність, результат якої багато в чому залежить від організатора, коли він не лише керує, а передає співучасникам діяльності своє ставлення до неї, тобто практично залучає їх до своїх цінностей – моральних, естетичних, громадянських. Мова йде про усвідомлену, цілеспрямовану діяльність – виховання.

4. Метою спілкування є залучення самого ініціатора до цінностей партнера. Означена функція може бути проаналізована через самовиховання, де хтось залучається до моїх цінностей. Значення теорії спілкування для розуміння сутності самовиховання полягає в тому, що вона дозволяє усвідомити цей процес як форму самоспілкування, оскільки він передбачає внутрішній діалог між різними “Я” взаємодію особистості – тієї, що виховують, і тієї, що виховує.

Вихідним моментом підходу М. С. Кагана до створення філософської теорії спілкування є розуміння його як міжсуб’єктної взаємодії. Тому, як зазначає дослідник, побудова структурної моделі спілкування має починатися з виокремлення суб’єктів взаємодії – ким би вони не були – індивідами чи сукупними груповими суб’єктами. Мотиви і цілі спілкування, на думку автора, не потрібно вирізняти, тому що вони містяться у свідомості цих суб’єктів. Запропонована структура включає також засоби, які забезпечують реалізацію спілкування. Обов’язковим елементом цієї структури є соціокультурне середовище, яке має прямі й зворотні зв’язки з процесом спілкування [1].

У психолого-педагогічній літературі прослідковуються різноманітні підходи до визначення поняття “спілкування” та виділяються наступні аспекти його вивчення, що дають нам можливість виявити вплив спілкування на формування особистості:

- інформаційно-комунікативний, у якому спілкування розглядається як вид особистісних зв'язків, у процесі яких здійснюється обмін інформацією;
- інтеракційний, що є взаємодією індивідів у процесі кооперації;
- гносеологічний, коли людина є об'єктом і суб'єктом пізнання;
- аксіологічний, котрий вивчає спілкування як процес обміну цінностями;
- нормативний, що забезпечує процес передачі і закріплення норм у свідомості реального функціонування стереотипів поведінки;
- праксіологічний (соціально-практичний) аспект спілкування, де процес розглядається як обмін діяльністю, здібностями, вміннями та навичками.

Виходячи з вищезначеного, можна стверджувати, що спілкування – це багатofункціональна система, яка є комунікативно-регулятивним процесом передачі моральних соціальних цінностей й регулювання їх засвоєння всією соціальною системою.

Спілкування – процес симетричний: це діяльність, що розгортається між людьми, але не діяльність, яку одна людина проводить з іншою, оскільки партнери по спілкуванню в одній принциповій позиції: вони рівні й спілкування породжується ставленням до іншого як до вільного, унікального і цінного для себе суб'єкта.

Аналіз численних досліджень з проблем спілкування дає підстави зробити висновок про однаковість науковців у тому, що спілкування має універсальне значення у формуванні та розвитку особистості людини, оскільки вона має комунікативну сутність. Будь-яке ставлення індивіда як особистості визначається його ставленням до іншої людини. З огляду на це спілкування постає особистісною формою суспільних відносин, тобто є детермінантою повноцінного розвитку людини як особистості і як індивідуальності. І від організації спілкування залежить результативність виховної діяльності.

Виховне значення спілкування полягає не лише в тому, що воно розширює світогляд людини й уможливорює розвиток психічних новоутворень, необхідних для успішного виконання діяльності, а й у детермінуванні загального рівня інтелекту людини; перш за все, воно є умовою багатьох її, перцептивних, мнемонічних і мислительних характеристик, що має важливе значення при формуванні моральних понять у школярів і студентів, розвитку у них морально-ціннісного сприйняття світу.

В основу розвитку сучасної психолого-педагогічної науки покладено теоретичне засвоєння фундаментального положення, за яким виховання – це

спеціально організована міжособистісна взаємодія вихователів з виховуваними, вихованців між собою. Така взаємодія набула статусу самостійного наукового поняття “педагогічне спілкування”.

О. М. Леонт'єв під педагогічним спілкуванням розумів таке професійне спілкування викладача з студентами на заняттях чи поза ними, яке виконує певні педагогічні функції і спрямоване на психологічну оптимізацію навчально-виховної діяльності та взаємин між педагогом і студентами та всередині студентського колективу [2].

Очевидно, що педагогічне спілкування відбувається в різних ситуаціях, умовах. Труднощі в спілкуванні, як правило, виникають тоді, коли педагог прагне примусити учнів до контакту, незважаючи на їхній емоційний стан, інтелектуальні особливості, бажання спілкуватися. Тут педагогові завжди допоможе розсудливість, поміркованість, узгодженість власної дії з урахуванням моральної свободи, права іншого, оскільки духовне спілкування — це добровільний акт. У процесі спілкування, зазначають В. А. Семиченко й В. С. Заслуженюк, формуються не лише пізнавальні здатності людини, а й інтегральні складові психічного життя: самооцінка, усвідомлення власного “Я” і відчуття його тотожності в будь-яких життєвих ситуаціях, засвоюються прийоми протидії зовнішньому тискові, виробляються критерії ставлення до інших людей і т. ін. Кожний акт спілкування, вважають вчені, впливає на наше життя в цілому, але, крім того, у ньому реалізуються кілька функцій, завдяки яким ми досягаємо мети:

1. Контактна функція — встановлення стану обопільної готовності приймати та передавати повідомлення і підтримувати взаємний зв'язок до завершення акту.

2. Інформаційна — обмін повідомленнями, думками, рішеннями тощо.

3. Спонукальна — заохочення партнера або ж самого себе (стимулювання й аутоstimулювання) до виконання певних дій.

4. Координаційна — взаємне орієнтування й узгодження дій, коли йдеться про спільну діяльність.

5. Пізнавальна — адекватне сприйняття і розуміння сенсу повідомлення, а також взаємне розуміння одне одного.

6. Амотивна – або ж неусвідомлений “обмін емоціями”, або ж один із партнерів збуджує в іншому певні емоції.

7. Встановлення відносин – усвідомлення і фіксування свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків.

8. Впливова функція – спрямована на зміну стану, поведінки, ціннісно-мотиваційної сфери партнера (намірів, поглядів, думок, рішень, уявлень, потреб, рівня активності, смаків, норм поведінки, тощо) [4, с. 28].

Усі вищезгадані функції спілкування детермінують поведінку людини, без них вона не може бути повноцінно реалізована. Так, у процесі безпосереднього спілкування викладача й студента відповідно до ситуації стимулюються емоційні стани (такі, як співчуття, переживання, довіра). Унаслідок цього за певних умов формується культура моральних почуттів. Без встановлення взаємин на ґрунті довіри, справедливості, поваги один до одного не усвідомлюється особистістю місце в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних зв'язків, у яких належить діяти індивіду.

Розрізняють такі стилі педагогічного спілкування:

1) діалогічний: активність, контактність, висока ефективність спілкування; поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до самостійності молодшої людини; щирість і природність у спілкуванні; орієнтація на діалог, дискусію, обговорення; прагнення до власного професійного, особистісного зростання; достатньо висока й адекватна самооцінка;

2) альтруїстичний: повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та студентам у поєднанні з недовірою до їхньої самостійності, підміна їхніх зусиль власною активністю; чуйність у поєднанні з байдужістю до того, як його розуміють студенти; відсутність прагнення до власного особистісного і професійного зростання;

3) конформістський: депроблематизоване і безконфліктне спілкування з вихованцями без чітко визначених педагогічних і комунікативних цілей; зовнішня формальна доброзичливість при внутрішній байдужості; лабільна або низька самооцінка;

4) пасивний: холодна відчуженість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхневе рольове спілкування зі студентами; відсутність потреби в емоційному включенні у спілкування, замкненість і байдужість до вихованців; висока самооцінка у поєднанні з прихованою незадоволеністю спілкуванням;

5) маніпулятивний: егоцентрична спрямованість, підкреслена

вимогливість, замасковане самолюбство; високий рівень комунікативних умінь та їх використання для маніпулювання партнерами зі спілкування; добре знання сильних і слабких сторін вихованців у поєднанні з власною закритістю, нещирістю; високі самооцінка і самоконтроль;

б) авторитарно-монологічний: прагнення до домінування, орієнтація на “виховання примушування”, застосування дисциплінарних методів і прийомів замість організуючих; егоцентризм, нетерпимість до помилок, заперечень із боку студентів, відсутність педагогічного такту, агресивність; суб’єктивізм в оцінках; низька рефлексія власної поведінки, висока самооцінка;

7) конфліктний: педагогічний песимізм, роздратовано-імпульсивне відштовхування вихованців, скарги на їхню ворожість та “невиправність”, прагнення звести спілкування з ними до мінімуму і прояв агресивності, коли не можна уникнути такого спілкування; емоційні “зриви”; низька самооцінка;

За цією класифікацією, вищим, найбільш продуктивним щодо організації педагогічного процесу і притаманного йому розвивального, виховуючого і творчого потенціалу є діалогічний стиль спілкування з молоддю. Саме він забезпечує реальний морально-психологічний контакт, який має виникати між учасниками педагогічного процесу і перетворювати їх на суб’єктів спілкування.

Педагогічний діалог – це дія в педагогічному процесі, яка дає можливість кожному партнерові самовиразитись у спілкуванні та забезпечує суб’єкт-суб’єктний принцип взаємодії педагога і студентів.

Як відомо, культура професійного ділового спілкування базується перш за все на загальних принципах спілкування і сприяє розвитку світоглядного та інтелектуального рівня, є важливим компонентом загальної фахової культури, що визначає здатність до ефективного спілкування в контексті професійної діяльності.

Важливим засобом підвищення ефективності і результативності формування основ ділового спілкування у студентів вищих аграрних навчальних закладів є позааудиторна робота, а саме: проведення бесід, розповідей, лекцій, доповідей, диспутів, ділових ігор, і т. п., на яких студенти можуть навчатися правильно сприймати і розуміти партнера чи аудиторію, володіти ораторським мистецтвом. Все це необхідно для успішного ділового контакту, в ході якого виявляється вміння взаємодіяти з партнером: долати бар’єри в спілкуванні, займати адекватну психологічну та етичну позицію, виходити на відповідний рівень спілкування.

Для досягнення професійного успіху майбутньому фахівцю-аграрнику важливо навчитися контактувати з різними людьми й коректно привертати їхню увагу до своїх пропозицій шляхом застосування етичних принципів переговорів та презентації своєї продукції.

Вивчення зазначеної проблеми дає підстави стверджувати, що спеціаліст аграрного виробництва, який працює в компанії, організації, на підприємстві, повинен дотримуватися таких принципів:

- спиратися на те, що люди, які його оточують, хочуть і вміють працювати, прагнуть реалізувати себе в колективній роботі;
- бути переконаним у корисності своєї праці не лише для себе, але й для інших;
- вірити у свою справу, розцінювати її як привабливу, креативну, ставитися до неї як до мистецтва;
- визнавати необхідність конкуренції, але розуміти й необхідність співпраці;
- поважати себе як особистість, а будь-яку особистість як себе;
- поважати будь-яку власність, державну владу, суспільні рухи, соціальний порядок, закони;
- довіряти собі й іншим, поважати професіоналізм і компетентність;
- цінувати освіту, науку і техніку, екологію;
- прагнути до нововведень;
- не перекладати відповідальність за ухвалення потрібного рішення на підлеглих;
- толерантно ставитися до недоліків інших людей;
- гармонійно погоджувати мету підприємства як з особистими цілями співпрацівників, так і з власною метою;
- нікого ніколи не принижувати;
- мати психологічну витримку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, рекомендації провідних фахівців-аграрників дали можливість визначити комунікаційний компонент як один із складових у структурі професійної етики фахівця аграрної сфери, котрий характеризується сформованістю навичок етичного ділового спілкування майбутніх спеціалістів, що проявляються і розвиваються в процесі виробничої практики, аграрної діяльності.

Доцільно визначити такі показники комунікаційного критерію сформованості професійної етики майбутніх спеціалістів:

- *з етики презентацій* (слідування чіткому вибору цільової й функціональної спрямованості презентації продукції аграрного напрямку; вміння визначати характер інформації, яка презентується, й способи її подання; використання нетрадиційних способів презентації);
- *етики рекламування* (застосування специфічних норм й принципів реклами, які пов'язані з рекламуванням аграрної продукції; створення реклами продукції аграрної діяльності);

- *етики переговорів* (застосовування конкретних дій щодо різних аспектів переговорної діяльності (якщо партнер використовує деструктивні, неетичні прийоми, для досягнення позитивного результату і т. ін.); установлення коректних тимчасових меж переговорів; використання невербальних засобів для регулювання переговорного процесу тощо);

- *етики прийняття рішень* (знаходження правильного рішення в кризових ситуаціях; використання різних методів розв'язання конфлікту й аналізу його можливих наслідків; виявлення позицій конфліктуючих сторін; визначення підґрунтя конфлікту; оцінювання дій усіх учасників ситуації).

Сьогодні кожному аграрному фахівцеві доводиться тією чи іншою мірою здійснювати управління різними соціальними системами. При цьому виникають своєрідні ділові етичні проблеми, ігнорування якими знижує ефективність управління, зводить нанівець його результативність або, ще гірше, призводить до негативних наслідків.

В умовах ринку сучасний аграрник має орієнтуватися в ситуації, яка постійно змінюється, бути джерелом нових ідей і вміти донести їх до кожного члена колективу, партнерів.

Таким чином, вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що перед вищою аграрною школою України стоїть завдання підготовки спеціалістів з формуванням у них наукових і загальнолюдських цінностей, навичок організації будь-якої виробничої діяльності, де проявляються ділове спілкування, здатність керуватися моральними чинниками. Для цього необхідне обґрунтування змісту та продуктивних технологій формування у майбутніх спеціалістів навичок ділового спілкування, як складової їхньої професійної етики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каган М.С. Мир общения. – М.: Изд-во полит. лит., 1988. – 316 с.
2. Леонтьев А.Н. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
3. Сагатовский В.Н. Социальное проектирование // Прикладная этика и управление нравственным воспитанием. – Томск, 1980. – С. 84–86.
4. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навчальний посібник. – 2 видання. – К.: Веселка, 1998. – 214с.
5. Титаренко А.И. Нравственные основы общения. – М., 1979.–С. 23.

